

Jászay Tamás

GYARMATI MÍTOSZOK
(AVAGY HOGYAN ÍRHATÓ LE A POSZTMODERN
VISZONYA A MÍTOSZHOZ?)

1. Nem mind mítosz, ami... (?)

Dolgozatomban két célt tűztem ki magam elé. Egyrészt megpróbálom vázlatosan körüljárni azt a kérdést, hogy napjaink (világ)irodalmában (az egyszerűség kedvéért nevezzük így: a posztmodernnek minősített irodalomban) az alkotók milyen válasz(oka)t adnak az európai hagyományban mélyen gyökerező mitologizáló látásmódra; hogyan látják-láttatják műveikben a mítoszt, illetve ezzel szoros összefüggésben ki kell térni arra a kérdésre is, hogy mi a mítosz ma? Másik (terjedelmében is másodlagos) célom a posztkolonializmus legismertebb alakja, Salman Rushdie mítoszkonceptiójának vizsgálata, itt elsősorban nem filológiai, hanem elméleti megfontolások alapján. Ahogy a későbbiekben bemutatom, Rushdie (és a posztkolonializmus számos más szerzője) kapcsán az értelmezés során alapvető fontosságúnak tűnhet a művekben néhol csak szójátékok vagy csak a vájtfülűek számára érthető töredékes utalások formájában, másutt nagyobb összefüggésekben, akár a szüzsé szintjén is megjelenő, korántsem csupán antik mitológiai örökség, illetve a szerző(k) mítoszhoz való viszonyulásának feltárása.

A klasszikus, görög-római antikvitás, illetve – Rushdie esetében különösen – az indiai szubkontinens számos vallási hagyományának szorosabb értelemben vett mítoszain túl (nyugat-)európai irodalmi, történelmi, eszmetörténeti, művészeti, vagyis a *legkülönbözőbb* kulturális, az idő- és térbeli korlátokon átívelő hagyományokat is idesorolva körvonalazódhat a jelen dolgozat keretei között érvényes mítoszfogalom, melyet az alábbiakban járok körül részletesebben. Az ilyen tág értelemben vett mítoszdefiníció nem újdonság, a mítosz poliszém jellegével nap mint nap szembesülhetünk.¹ Elég arra gondolni, hogy senkiben nem kelt meglepetést, amikor a 'mítosz' fogalomkörébe tartozónak vesszük a Kerényi vagy a Graves gyűjtötte görög mítoszokat és Barthes mitológiáit, vagy akár az Örkény-féle

---

¹ vö. MARTONYI ÉVA: *A mítoszkritika kialakulása Franciaországban*. In: *A komparatiztika kézikönyve: Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba*. Szerk. FRIED ISTVÁN. Szeged, 1987. 118.

(francia nyelvterületen jelenlévő) mini-mitoszokat, netán magánmitológiáról beszélünk olyan képzőművészeknél, mint El Kazovszkij. Barthes kötete² az elsők között mutatott rá arra, hogy hétköznapjaink tömegkultúrájában számtalan, a naiv szemlélő számára észrevehetetlen mítosz vesz minket körül. A mítosz számára egyrészt nyelv, kommunikációs rendszer, illetve azáltal előállított üzenet; másrészt azzal, hogy indulatosan elutasítja ezeket a jelenségeknek 'természetes' voltát, s ehelyett történetiségükben vizsgálja őket és a demisztifikáció aktusát is elvégzi.³ Barthes híres kötetét egyébként jócskán, közel fél évszázaddal megelőzi az orosz Loszev írása, aki már 1930-ban arról beszél, hogy „mítosszal van átítatva az egész hétköznapi emberi élet... Szerintem bármely nem-átlelkesített tárgy vagy jelenség, ha azokat nem mint absztrakt-izolált dolgokat vesszük, hanem mint az élő emberi tapasztalat tárgyait, *feltétlenül maguk is mítoszok*. Hétköznapi tapasztalatunk minden tárgya mitikus; és attól, amit általában mítosznak szokás nevezni, talán csak abban különböznek, hogy kevésbé szembeötlőek és érdekesekek.”⁴ Természetesen más alapállásból, de mindketten sokszor hasonló jelenségeket vizsgálnak, s hasonló következtetésekre jutnak.

Barthes könyve azt sugallja, hogy manapság mindenből – egy képes magazin címlapjától a pankrációig vagy egy kosztümös filmig – válhat mítosz.⁵ Az egymástól független cikkeket olvasva kitűnik, hogy Barthes elsődleges célja az, hogy rádöbentse olvasóit a 'természetes' kategóriájának használhatatlan voltára, s hogy szubverzív értelmezéseivel aláaknázza a kulturális hierarchiák rendszerét. Az

---

² ROLAND BARTHES: *Mitológiák*. Bp. Európa, 1983.

³ „Ancient or not, mythology can only have a historical foundation, for myth is a type of speech chosen by history: it cannot possibly evolve from the 'nature' of things.” („A mitológia – legyen az ókori vagy sem – csakis történeti alapozású lehet, mivel a mítosz a történelem választotta beszédmód: valószínűleg nem levezethető a dolgok 'természetéből'.”) In: ROLAND BARTHES: *Myth Today*. In: UŐ.: *Mythologies*. New York, 1972. 110. (Az angol és francia nyelvű idézeteket saját fordításomban közlöm, a német idézetek fordításáért Nagyillés Jánost illeti köszönet.)

⁴ ALEKSZEJ LOSZEV: *A mítosz dialektikája*. Bp. Európa, 2000. 88, 108. (Kiemelések a szerzőtől)

⁵ Vö. „... since myth is a type of speech, everything can be a myth provided it is conveyed by a discourse ... Every object in the world can pass from a closed, silent existence to an oral state, open to appropriation by society, for there is no law, whether natural or not, which forbids talking about things.” („... miután a mítosz beszédmód, minden lehet mítosz, feltéve, hogy egy párbeszéd közvetíti... A világon minden dolog eljuthat egy zárt, csendes létezésből a szóbeli állapotig, nyitottan arra, hogy a társadalom kisajátítsa, mivel nincs olyan természeti vagy másfajta törvényünk, amely megtiltaná, hogy beszéljünk a dolgokról.”) BARTHES 1972, 109.

ilyetén mítoszértelmezés esetében is a posztmodern egyik jellegzetességéről, a lyotard-i 'nagy narratívák', jelen esetben a *mitológia* mint az európai kultúra egyik legnagyobb 'elbeszélésének' eltűnéséről, a fogalom fellazulásáról, felbomlásáról lenne szó?⁶ A mítoszban megtestesülő *Grande Histoire* széttöredezett volna, hogy itt is helyet adjon számos *Petite Histoire*-nak?⁷ Egy biztos, a mítosz fogalma manapság a korábbiaknál jóval szélesebb területen vethető be, ez lehet ennek az új felfogásnak az egyik fő jellegzetessége.

Minden bizonnyal a nagy elbeszélések korának lejártja is szerepet játszik egy ilyen definíció kialakulásában, de úgy tűnik, a folyamat jóval a posztmodernnek mondott jelenségegyüttes feltűnése előtt már megjelenik. A kérdést inkább úgy kellene feltenni, vajon a kor hogyan viszonyul ahhoz a hagyományrendszerhez, mely a mitologizálás révén jelen van mindennapjainkban s a művészet legkülönbözőbb területein egyaránt. Mielőtt ilyen nagyívű kérdések megválaszolásával próbálkoznánk, helyesebb végre nem kerülgetni tovább a kérdést: mit is értünk mítoszon? Amikor megkíséreljük a válaszadást, több szempontból is érdemes figyelembe venni A. Loszev kutatásait, aki már az 1920-as években a mítosz fogalmát úgy vélte csak meghatározhatónak, hogy előbb elkülönítette mindazoktól a közkeletű fogalmaktól, melyekkel általában összemoshatónak vélték-vélik a mítoszt (így többek között a metafizikától, a tudománytól, a vallástól, a költészettől, a történelemtől, stb.).

Több évszázados, sőt ha az ókori görög előzményeket is idevesszük, több évezredes vitával kapcsolatban kellene egy megnyugtató, véglegesnek gondolt állapotról beszámolni. Ez lehetetlen vállalkozás volna, ehelyett a jelen dolgot (illetve *kizárólag* az irodalomtudomány/elmélet!) keretein belül érvényes mítoszfogalomról gondolkodom. Manapság a legáltalánosabb és talán a legóvatosabb definíció valahogy úgy hangozhat, hogy a *mítosz elbeszélte történet*.⁸

---

⁶ vö. JEAN-FRANÇOIS LYOTARD: *A posztmodern állapot*. In: *A posztmodern állapot*. JÜRGEN HABERMAS, JEAN-FRANÇOIS LYOTARD, RICHARD RORTY tanulmányai. Bp. Századvég, 1993. 82 skk. Vö. még „...a mítosz, a mitológia egy-egy nép(csoport), közösség általánosan ismert és elfogadott (és ebben a közösségben kialakult, formálódott) „nagy elbeszélését” jelenti, amely általában az embert körülvevő világ összefüggéseit, jelenségeit transzcendens világszint(ek) ábrázolásával magyarázza.” KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: *Philoktész: A mítoszértelmezések jellege*. In: UŐ.: *Hagyomány és kontextus*. Bp., Universitas, 1998. 127.

⁷ Vö. IHAB HASSAN: *Toward a Concept of Postmodernism*. In: *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*. Columbus, 1987, 84-96.

⁸ A legkülönbözőbb iskolák véleményei is jórészt megegyeznek ebben: vö. MARTONYI i.m. 119. A teljesség igénye nélkül néhány karakteres álláspont: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY a történetmondás általános elméletének keretén belül tesz megállapításokat a mítosz

Következik mindez a görög szó etimológiájából⁹, illetve a *müthosz* és *logosz* közötti ismert antik ellentétből, miszerint a *müthosz* (Platónról fogva) bizonyítás nélkül álló pusztá elbeszélés, míg a *logosz* érveléssel, megokolással ellátott beszéd.¹⁰ Ebben az

---

természetére vonatkozóan (SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *Mitosz és történetmondás*. 29. In: UŐ.: „A regény, amint írja önmagát”: *Elbeszélő művek vizsgálata*. Bp. Korona Nova, 1998. 28-45.) Még ott is, ahol egyéni mítoszfogalommal találkozunk, szintén nagy hangsúly esik a mítosz narrativitására; BRUCE LINCOLN definícióját MAUSS és DUMÉZIL nézetei befolyásolták: „Myth, then, is not just taxonomy, but *ideology* in narrative form.” („A mítosz tehát nem csupán taxonómia, hanem ideológia narratív formában.”) (BRUCE LINCOLN: *Theorizing Myth: Narrative, Ideology and Scholarship*. Chicago & London, 1999. 147.) A strukturalista LÉVI-STRAUSS szerint „A mítosz lényege nem a stílusában, se nem az elbeszélés mikéntjében, se nem a mondatban, hanem a benne elmesélt *történetben* van.” In: CLAUDE LÉVI-STRAUSS: *A mítoszok struktúrája*. In: UŐ.: *Strukturális antropológia I*. Bp. Osiris, 2001.167. NORTHROP FRYE-nál pedig: „... to me myth always means, first and primarily, *mythos*, story, plot, narrative.” („... számomra a mítosz mindig, elsősorban és főként, *müthosz*, történet, cselekmény, narratíva.”) NORTHROP FRYE: *The Koine of Myth: Myth as a Universally Intelligible Language*. In: UŐ.: *Myth and Metaphor: Selected Essays, 1974-1988*. Charlottesville, London, 1990. 3. PIERRE ALBOUY *Mythes et mythologies dans la littérature française* (Paris, 1969) című könyvében a mítoszt szintén történetként véli meghatározhatónak, hozzátéve, hogy a történeteknek folyton újra kell értelmeződniük (vö. MARTONYI i.m. 126 skk.) Vö. még LOSZEV i.m. 208 sk.: „A szó nélkül a történelem süket és néma lenne, mint az a kép, amelyet ugyan jól festettek meg, de amely senkinek semmit sem mond, mert nincs senki, aki képes lenne az érzékelésére. A képnek valódi, élő nyelven kell megszólalnia, és azt valakinek meg is kell hallania. A történelemnek nem egyszerűen csak 'festészetnek', hanem 'költészetnek' is kell lennie...A mitikus tudatnak szavakat kell találnia a történelmi tényekre, *elbeszélést* adnia a személyiségek életéről, nem pedig csak néma képet festenie. A mítosz 'költői', nem pedig 'festői'. 'Költészet' – pontosabban: szó – nélkül a mítosz sohasem érinthette volna meg az emberi vagy valamilyen más személyiség mélységeit.” (Kiemelések a szerzőktől)

⁹ ld. KERÉNYI KÁROLY: *A valláslélektan általános emberi alapjairól*. In: UŐ.: *Az örök Antigone: Vallástörténeti tanulmányok*. Bp. Paidion, 2003. 422. Itt Kerényi a *müthologia* szóösszetételről is beszél.

¹⁰ vö. KERÉNYI KÁROLY: *Mi a mitológia?* In: UŐ.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás: Ókortudományi tanulmányok 1918-1943*. Bp. Magvető, 1984. 354 skk. BRUCE LINCOLN idézett könyvében azzal is foglalkozik, hogy a Platónról megelőző görög szövegekben bemutassa, hogy a két kifejezés korántsem rendelkezik ennyire rögzített jelentéssel, viszonyuk dinamikus volt. Eszerint a *müthosz* garantált igazságtartalmú beszédet jelölt, míg a *logoszt* a ravaszkodás, a másik ember szavakkal való legyőzésére alkalmas kifejezésként használták, s mindez csak Platónról kezdve változott meg gyökeresen. (i.m. 3-18.: *The Prehistory of Mythos and Logos*)

ókori megvilágításban a mítosz már eleve rendkívül előnytelen pozícióba helyeződik¹¹, melyből részben még ma sem tudta magát kiverekedni.

A mítosz megítélése enyhén szólva is ellentmondásos. Erősen pozitív, de határozottan pejoratív mellékszöveggel is társulhat a fogalom, részben köszönhetően a fenti, bevett ellentétpárnak. Egyesek szerint szent történet, mások hazugságnak nevezik.¹² Vannak, akik ősi igazságokat fedeznek fel benne, mások szerint egy elavult világnézet ránkmaradt csökevényei csupán. Itt is lehetséges középutas megoldás: a mítoszt lehet a költői fantázia termékének vagy gyerekeknek szóló történetnek is tekinteni (itt nyilván a fogalom fikcionalitására esik hangsúly).¹³ Tanulságos lehet W. W. Douglas tanulmánya, melyben arról beszél, hogy a 20. században a mítosz szót egyebek mellett a következő jelentésekben használják: „illúzió, hazugság, hazug propaganda, hiedelem, hit, fantasztikus formában kifejezett fikció vagy értéktétel, társadalmi szokások és értékek zakralizált vagy dogmatikus megfogalmazása.”¹⁴ A fogalom polemikus használatának igazolására elég áttekinteni a fenti, korántsem teljes listát.

És még mindig csak a klasszikus antikvítás egy lehetséges mítoszfogalmának környékén járunk. De mi történt azóta? Utaltam már rá, hogy a

---

¹¹ vö. „Die schon in antiker Zeit einsetzende Kritik am Mythologie (etwa bei Xenophanes und Hekataios), welche in der Fiktionalitätskritik bei Platon und in Epikurs anthropozentrisch-hedonistischer Befreiungslehre einen ersten Höhepunkt erreicht, sieht im Begriff des Mythologie eine Gegenkonzeption zum Logos, der als wahre und verantwortete Rede der moralisch fragwürdigen, weil 'erlogenen' und unverbürgten mythischen Erzählung gegenübersteht.” („A mitológia már antikvításban (Xenophanész és Hekataiosz idején) megindult kritikája, mely csúcspontját Platónnál, a mítosz fiktív mivoltának kritizálásában, és Epikúrosznál, annak emberközpontú-hedonisztikus megszabadulástanában éri el, a mítosz fogalmában a logossal ellentétes képzetet lát: az utóbbi mint igaz és felelős beszéd szemben áll az erkölcsileg megkérdőjelezhető, hiszen 'koholt' és hiteltelen mítikus elbeszéléssel.”) ROBERT MATTHIAS ERDBEER *Mythos, Begriff* című szócikke. In: *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike: Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte*. Hrsg. von MANFRED LANDFESTER. Band 15/1. Stuttgart, Weimar, J. B. Metzler, 2001. 638.

¹² vö. MIRCEA ELIADE megjegyzését: „Qu'est-ce au juste qu'un 'mythe'? Dans le langage courant de XIXe siècle, le mythe signifiait tout ce qui s'opposait à la 'réalité'...” („Mi is pontosan a 'mítosz'? A 19. századi francia nyelvben a 'mítosz' mindazt jelentette, ami a valósággal ellentétes.”) MIRCEA ELIADE: *Les mythes du monde moderne*. In: UŐ.: *Mythes, rêves et mystères*. Paris, Gallimard, 1990. 22.

¹³ vö. LÉVI-STRAUSS i.m.165.

¹⁴ W. W. DOUGLAS: *The Meanings of „Myth” in Modern Criticism*. In: *Modern Philology*, 1953. 232-242. Idézi JELEAZAR MELETYINSZKIJ: *A mítosz poétikája*. Bp. Gondolat, 1985. 37. A listát érdemes összevetni LOSZEV már idézett művének téziseivel.

'posztmodern' feltűnése előtt már jóval megindult a mítoszhoz való viszonyulások fentiekől eltérő felfogása; lássuk, miként. Évszázadokon át kelléktár (is) volt az antik mitológia: költők, írók, művészek bármikor, minden különösebb következmény nélkül meríthettek az óriási (ekkorra már halott, vagy legalábbis annak tekintett) anyagból, műveikben emlékezve meg mitológiai hősökről, közvetett módon pedig *homage*-t állítva olyan alkotóknak, mint például Homérosz vagy Ovidius, akiknek ránkmaradt művei nélkül az antik mitológia töredékét ismernénk csupán.¹⁵

A folyamat egészét áttekinteni igyekvő Meletyinszkijnek igaza lehet, amikor arról beszél, hogy a mítosz, a mitológia használatának teljes (még korántsem befejezett!) fejlődését nézve a demitologizáció vált a meghatározó iránnyá, s ez a csúcspontját a 18. századi felvilágosodás és a 19. századi pozitívizmus idején érte el.¹⁶ A 20. század azonban egyértelműen a remitologizáció időszaka irodalomban és képzőművészetekben egyaránt.¹⁷ Konszenzus uralkodik abban a kérdésben, hogy a mítosz visszatérése az irodalomba, ezáltal a szélesebb köztudatba részben a realista regényforma kifulladásának, részben a századforduló történelmi-kulturális változásainak tudható be.¹⁸ Ezekben a művekben a mítosz általában felértékelődik és sokszor idealizálttá válik: az örök értékek, a mélyen emberi tartalmak, melyeket a fogalom elszánt védelmezői mindig is neki tulajdonítottak, itt kerülnek igazán előtérbe és szolgálnak az interpretáció alapjául. A remitologizáció részben az irodalomelmélet/kritika területéről érkező hatás is volt: az angolszász indíttatású ritualista-mítoszkritikai iskola, tagjai közül is leginkább J. G. Frazer monumentális életművének hatása felbecsülhetetlen, írásainak azóta már feltárt hibái és visszásságai ellenére is. Jelentőségét elsősorban abban mérhetjük le, hogy a

---

¹⁵ Az ilyen típusú mítoszhasználatot tárják fel az olyan, egyébként jól használható kézikönyvek és enciklopédikus igényű művek, mint például H. DAVID BRUMBLE *Classical Myths and Legends in the Middle Ages and Renaissance (A Dictionary of Allegorical Meanings)*; London, Chicago, 1998) című kötete, vagy a JANE DAVIDSON REID szerkesztésében megjelent kétkötetes monumentális mű, a *The Oxford Guide to Classical Mythology in the Arts, 1300-1990s.* (New York, Oxford, 1993).

¹⁶ vö. MELETYINSZKIJ i.m. 12. skk.

¹⁷ vö. DOBROVITS ALADÁR 1948-as megjegyzésével: „...az a fejlődés, mely a regényt újabban, legalábbis egyes törekvéseiben és megnyilvánulásaiban visszavezette a csodához és a mítoszhoz; tulajdonképpen csak visszatérés a regény kiindulópontjához, alapjához.” Idézi KRASZTÉV PÉTER: *Mítosz, semmi más: Bulgakov és az orfizmus.* In: UŐ.: *Mítosz, semmi más: Irodalom, film, hétköznapok Közép- és Kelet-Európában.* Bp. Seneca, 1997. 67.

¹⁸ vö. POSZLER GYÖRGY: *A regény választójai: Műfaji változatok a XIX. század második felében.* Bp. Tankönyvkiadó, 1987. 215 skk.

viktoriánus kor szkeptikus racionalizmusának áldozatul esett mítoszokat rehabilitálta, s új jelentőséget adott nekik.

Az imént kelléktárnak neveztem az antik mitológiát. Különböző, paradigmaticusnak tekinthető helyzetekre könnyedén alkalmazható példák, illetve mások elé intésül vagy buzdításul állítható példaképek gyűjteménye volt évszázadokon át.¹⁹ Az utóbbihoz hasonló jelentéssel gazdagodott a mítosz fogalma az újkorban, amikor már politikai tartalmak is kezdtek hozzákapcsolódni. Elsőként talán Napóleon alakja vált már a kortársak szemében legendás, majd mitikus nagyságúvá.²⁰ Byrontól Stendhalig, Dosztojevszkijtől Thackeray-ig már az irodalomban is jelentős visszhangot keltett Napóleon neve és alakja. Napjainkban ugyan módosult formában, de a gyakorlat továbbél. Ahogy Gide nyomán Eliade is kiemeli, már akár Goethe élete is felfogható az őt követő hálás utódoknak szóló példaadás jegyében: „Goethe étaít pleinement conscient de sa mission de réaliser une vie exemplaire pour le reste de l’humanité. Dans tout ce qu’il faisait, il s’efforçait de créer un exemple. A son tour, il imitait, en sa propre vie, sinon la vie des dieux et des héros mythiques.”²¹

A modern ember számára az antik héroszokon és isteneken túl már új élmények alakíthatnak ki hasonló szerepet betöltő modelleket. A mítosz fogalma szükségszerűen egyre tágulni (és/vagy hígulni?) kezdett. Elég az ún. ’örök jellemekre’ gondolni, mint például Hamlet, Don Juan, Faust, Don Quijote stb. A mítosz, illetve a mitizált főhősök itt megint példaértéket nyernek, amikor egy lehetséges utat jelölnek ki az utánuk következő irodalmak számára, hiszen ezeket a jellemeket a mai napig újra és újra megkísérlik értelmezni a különböző művészeti ágakban. Ahogy Meletyinszkij rámutat, a mítoszfogalom bővülése kétirányú folyamat: a szerzők egyrészt próbálnak megszabadulni a régi hagyományok már közismertté vált alakjaitól, másrészt pedig fokozatosan egyenrangúvá emelnek a mitológiai hagyománnyal mindenfajta egyéb hagyományt is.²²

---

¹⁹ A követhető modellek tárháza egyben kötöttségekkel is járt, és sok ízben terméketlen utánzásra kárhoztatta az alkotókat.

²⁰ vö. JEAN TULARD: *Napoléon ou Le mythe de sauveur*. Paris, 1977. Magyarul (elsősorban a franciák számára) már kevésbé hangzatos címmel adták ki a munkát: Uő.: *Napóleon*. Bp. Osiris, 1997. 546-550.

²¹ ELIADE i.m. 32. („Goethe tudatosan tekintette életét egyfajta küldetésnek, melyen keresztül példát akart mutatni az emberiség többi tagjának. Minden tettében arra törekedett, hogy mintát állítson mások elé, saját életében pedig ha nem is az istenek, de a mitikus hősök életét utánozta.”)

²² MELETYINSZKIJ i.m. 134 skk., 359.

A politikai-ideológiai mítoszok újabb (tegyük hozzá, általában sötétebb) árnyalatokat kaptak a 20. században, például a náci vagy a kommunista mitológiával.²³ Az említett 'egyéb hagyomány' talán túlonúl tág fogalom, ami felveti a kérdést, hogy egy ilyen folyamat során egyáltalán teremtődtek/teremtődnek-e olyan értékek, mint korábban, vagy egyszerűen már *másfajta* értékekről kell számot adni? Értékvesztés helyett az értékek átalakulásáról van inkább szó? Az 'örök jellemek' sora nem ért véget a 18-19. században, sőt a 20. században olyan jellegzetes figurákkal gazdagodott, mint például Švejk, de említhető akár José Arcadio Buendía vagy felesége, Ursula is, Mann vagy Kafka mitikus jelentőségüvé növelt alakjairól nem is szólva. Ha pedig vizsgálódásainkat kiterjesztjük más szövegekre vagy szövegeknek felfogható alkotásokra, korábban soha nem látott mennyiségben találkozunk mitikus motívumokkal, struktúrákkal. Itt válnak újra fontossá a Lévi-Strauss-szal polemizáló Barthes-féle 'mitológiák' is. Cikkei számos, a modern francia hétköznapi mítoszait érintő témája közül itt csupán egy területre koncentrálok, a film világára, de úgy vélem, az is jól illusztrálja a kapcsolódásokat.

A 20. század egyik legnagyobb újdonsága kétségkívül a mozi megjelenése volt, s a filmvászonon a legkülönbözőbb hősöket megszemélyesíteni képes színészek alakja köré már életükben sokszor legendák szövődtek, s a köztük nem ritkán előforduló rejtélyes(nek mondott) halálesetek pedig a legendagyártást és mitizálást szinte kötelezően maguk után vonták (pl. Marilyn Monroe, James Dean esetében). Egy-egy gesztusuk, jellegzetes mozdulatuk vagy filmbeli mondatuk újabb művek ihletőjévé vált, vagyis ugyanúgy *példaként* állt az utódok előtt, mint ahogyan például a *Metamorphoses* egy-egy története is kiindulási alap volt, illetve lehet ma is (pl. Chr. Ransmayr 1988-as regényében, *Az utolsó világban*). Bogart ködbe vesző alakja a *Casablancában*, Monroe-nak a szellőző fölött fellibbenő szoknyája vagy Dean autóbalesetének helyszíne, a Mulholland Drive azóta számos alkotásban visszaköszön, akár egy-egy jellegzetes gesztus²⁴, akár ezek köré szerveződő történet formájában. És ahogy a mítoszokkal szemben, itt is járhatnak el 'tiszteletlenül' az utódok, ironikus és parodisztikus válaszokat is (manapság talán leginkább azokat) adhatnak a sokszor kultikus tiszteletben részesülő sztárok filmbeli megnyilvánulásaira vagy magánéleti allűrjeire, hogy *pastiche*-sá alakítva azokat új

---

²³ Ez utóbbihoz vö. LOSZEV i.m. 141 sk.

²⁴ Az ilyen jelenségek (posztmodern) mítosz voltát igazolhatja az a párhuzam, melyet BARTHES-nak a pankrációnról szóló írásával felfedezhetünk. Ezeknél a mítoszoknál azt tapasztaljuk, mint a birkózóknál: „csak a kép számít a játékban, hiszen a néző nem kívánja a birkózó igazi szenvedését, mindössze az ikonográfia tökéletességét élvezni. Nem igaz, hogy a pankráción szadista szórakozás: csak *közérthető*.” (Kiemelés tőlem – J.T.) BARTHES 1983, 17.

lendületet adjanak az értelemképzés folyamatának.²⁵ Akárhogyan is, ezek a jelenségek hivatkozási pontokká váltak²⁶, a posztmodern kultúra fogyasztói számára ugyanolyan irányjelzők, mint voltak például az antik hősök egy másik kultúra számára.²⁷ A mítoszhasználat társadalmilag, illetve kulturálisan erősen kötöttnek minősíthető, hiszen mindig egy adott társadalom válogatja meg, hogy melyek azok a történetek, melyeket mítoszként érzékel, illetve hagyományoz az utókorra.

A posztmodernre erősen jellemző idézéstechnika bizonyos esetekben olyan szélsőségeig is elmehet, mint a *Moulin Rouge* (2001; rendezte: Baz Luhrmann) című musicalfilm/giccs esetében, ahol szinte minden jelenet a film, illetve a könnyűzene világának korábbi, a közönség által többnyire jól ismert darabjainak a felhasználásával készült, olyannyira, hogy akár azt is mondhatnánk, hogy ebből a filmből csupán két dolog hiányzik: egy idézőjel az elejéről és egy a végéről. Viszont – igazán posztmodern poétikát alkalmazva! – az egymástól szinte függetlenül létező, önálló elemek akár szabad asszociációkon alapuló kombinációja az, amivel teljesen újat és váratlant alkottak a film készítői, s így munkájuk nem nevezhető pusztán epigon alkotásnak.

Összegezve a z eddigieket: a p osztmodern mítoszfogalom felé leginkább a posztmodern poétikája felől érdemes/lehet közelíteni. Az alábbiakban a teljesség

---

²⁵ vö. BARTHES megjegyzését a nyaraló íróról: „Ha az író érzéki testtel látják el, ha elárulják, hogy kedveli a száraz fehér bort meg a véres bélszint, csak még csodálatosabbá, még inkább isteni eredetűvé teszik művészetének termékeit. Mindennapi életének apró-cseprő eseményei ugyanis korántsem hozzák közelebb hozzánk, korántsem világítják meg ihlete leglényegét, hanem az efféle pletykák, épp ellenkezőleg, az írói hivatás mitikus rendkívüliségét hangsúlyozzák.” BARTHES 1983, 43.

²⁶ Kérdés persze a befogadók kiléte, vagyis az, hogy kinek-kiknek hivatkozási pont például a Mulholland Drive neve. Az ilyen jelek kulturális kötöttsége igen erősnek tűnik. Ahogy egy barokk eposzban Ariadné emlegetése is egy bizonyos, 'beavatott' közönségnek szólt csupán, ugyanúgy egy hasonló intertextuális utalás is csak azoknak tűnik fel, akik megfelelő előismeretekkel bírnak. Filmes, illetve színházi példát hozva: Falstaff alakja Shakespeare-nek (majd Verdinek) köszönhetően hasonló státuszra tett szert, mint például Don Juan. Az *Othonom*, *Idaho* című filmben az egyik jelenetet Shakespeare *IV. Henrik*jéből kölcsönözték. A jelenet nincsen külön 'jelölve', viszont a darabot ismerők rájönnek. Amikor Szegeden néhány évvel ezelőtt Zsótér Sándor megrendezte a *IV. Henriket Falstaff* (!) címen, a filmbeli jelenetet jelmezestül-mindenestül áttemelte saját koncepciójába. Erre a kétszeres áttételre már valóban csak a kevés beavatott figyelt fel, s a kritika is szó nélkül ment el mellette.

²⁷ Vö. „sie (ti. a mitológia) sei nur e iner Bildungselite z ugänglich und der Mentalität des Volks zutiefst fremd.” („A mitológia csak a művelt felső réteg számára hozzáférhető, és mélyégesen idegen a nép mentalitásától.”) BODO GUTHMÜLLER *Mythologie* c. szócikke. In: *Der Neue Pauly*, 2001, 630.

igénye nélkül csupán néhány olyan fontosabb kijelentést, tételt sorakoztatok egymás után, melyek rávilágíthatnak a posztmodern és a mítosz találkozásának fontosabb csomópontjaira, s melyek egyben kiindulópontul szolgálhatnak a továbbiakhoz. Közismert, hogy az avantgarde-dal ellentétben a posztmodern nemhogy elvetné a hagyományt, inkább előszeretettel és számos eszközzel fejezi ki hozzá való viszonyulását: „a maga igazi felfedezéseit, hivatását, feladatát, s ennél fogva originalitását leggyakrabban abban ismeri fel, hogy az irodalmi múlttal kontaktusba, (kedvenc kifejezésükkel) párbeszédbe kerüljön... Talán egzakt módon is ki lehetne mutatni, hogy a 17-18. századi neoklasszicizmus óta egyetlen irányzat sem létesített olyan gazdag és eleven kapcsolatrendszert a múlt irodalmával, mint a posztmodernizmus.”²⁸ Szegedy-Maszák Mihály megjegyzése is idevág: „a művészet nem egyéni tevékenység, az írás mindig átdolgozás, ... különböző helyekről kapott anyagok összeférelése...”²⁹ A (mitikus) hagyományok 'összeférelésére' később még bővebben visszatérünk Rushdie kapcsán.

Jaussnál a posztmodern kritériumai között kiemelt helyet kap a „messzemenően szabad rendelkezés minden elmúlt kultúra fölött (intertextualitás); a recepcióra és a hatásra áthelyeződő érdeklődés; nem utolsósorban a magas- és a tömegkultúra olyan elfogulatlan egygyé olvasztása, amely a fiktitvet, az imagináriust, a mitikust a kommunikáció médiumaként képes hasznosítani, s technicizált világunk információáradatával szemben felmutatni.”³⁰ Az 'egygyé olvasztáshoz' is kapcsolódik a posztmodern karnevalisztikus textualitásként való felfogása, melyben összeegyeztethetetlen nyelvi világok interakciója következik be.³¹ A karnevalizáció bahtyini fogalma itt is fontos szerephez jut, csakúgy, mint Carlos Rincónnál. Bár Rincón a latin-amerikai irodalmak kapcsán jegyzi meg, de az élő népi kultúra, az elitirodalom és a tömegkultúra dialógusba kerülése – nem utolsósorban a bahtyini terminus révén – élő jelenség a posztmodern mítosz előfordulási helyein is.³² A

---

²⁸ IMRE LÁSZLÓ: *A posztmodern: egy régi-új beszédmód.* In: *Alföld* 2003/2, 40.

²⁹ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *Modern és posztmodern: ellentmondás vagy összhang.* In: UŐ.: „Minta a szönyegen”: *A műértelmezés esélyei.* Bp. 1995. 256-7.

³⁰ HANS ROBERT JAUSS: *Az irodalmi posztmodernség: (Visszapillantás egy vitatott korszakküszöbre).* In: UŐ.: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika: Irodalomelméleti tanulmányok.* Bp. Osiris, 1999. 217.

³¹ BRIAN MCHALE: *Postmodernist Fiction.* London, New York, 1987. 172. Idézi SZIRÁK PÉTER: *A másolat-lét mesterkedései: Megjegyzések a posztmodern elbeszélő prózáról.* In: *Alföld* 2003/2, 60.

³² CARLOS RINCÓN: *Borges és García Márquez avagy: a posztmodern periférikus centruma.* In: *A magyar irodalmi posztmodernség.* Szerk. SZIRÁK PÉTER. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. 85-98.

következőkben arra a kérdésre keresem a választ, hogy egy jellegzetes posztmodern (posztkoloniális) író műveiben hogyan alakul az eddigiekben vázolt mítoszfogalom használata.

2. Gyarmati mítoszok

Meletyinszkij úgy véli, hogy a 18-19. században, de részben a 20. században is irodalom és mitológia kapcsolatában két típusú viszony különíthető el egymástól. Egyiket a realista, másikat a romantikus jelzővel illeti.³³ A realista mítoszteremtés (melyre itt kevesebb szót szánok témámtól jórészt elütő volta miatt) a minél tökéletesebb mimetikus ábrázolásra való törekvése közben elveti a hagyományos mitológiai alapozottságú szüzsét és topikát, hogy így valóban a 'valóság' tükré legyen. A demitologizáció illetően formájának fontos állomása Defoe *Robinson Crusoe*-ja, mely tengeri utazók naplójából merítve a „köznapi realizmust”³⁴ emeli fő témájává. Az ideális vagyis teljesen átlagos angol polgár főhőssé emelése antimitológikus felfogást tükröz. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a regényben kifejtett utópisztikus elképzelés a mítoszteremtéssel rokon folyamat, s nem merő önkényesség, ha Robinsont az 'örök jellemek' közé soroljuk. Mitologizáció és demitologizáció kérdései kapcsán Loszev egyik megjegyzését is érdemes megvizsgálni (természetesen a megfelelő hangsúlyok áthelyezésével): „Amikor a 'tudomány' rombolni kezdi a 'mítoszt', ez csupán azt jelenti, hogy *egyik mitológia harcol a másik mitológia ellen.*”³⁵

Ahogy a későbbiekből érhető lesz, számomra izgalmasabb kérdés lehet a másik típus, a romantikus mítoszkezelés. A romantika (és még ideérti Meletyinszkij a századfordulós neoromantikát és szimbolizmust is) a mitológiát nemhogy elutasítaná, de inkább lelkesedik érte. Schelling és a német romantikusok számára a mítosz volt az ideális művészet. Schelling patetikus megfogalmazásában mindez így hangzik: „A mitológia mindennemű művészetnek nélkülözhetetlen feltétele és elsődleges anyaga... A mitológia nem egyéb, mint az univerzum ünnepebb ruhában, a maga abszolút megjelenésében, maga az igazi univerzum, az élet és a csodákkal teli káosz ábrázolása az isteni képalkotásban, ez már önmagában költészet, s ugyanakkor mégis a maga számára a költészet anyaga és lételeme ... A mitológia az

---

³³ MELETYINSZKIJ i.m. 361 skk.

³⁴ MELETYINSZKIJ i.m. 361.

³⁵ LOSZEV i.m. 26.

örök anyag, amelyből minden forma ragyogón és változatosan tör elő.”³⁶ A romantikus művészhez mi sem állt közelebb, mint egy új, művészi mitológia megteremtése, mely a teoretikus szövegekben is megjelenő fennkölt eszméket képes a gyakorlatban is illusztrálni.

Ha a német koraromantika jellegzetes alakjai közül néhánynak a mítoszhoz való viszonyulását közelebbről megvizsgáljuk, azonnal szembeszökő, milyen rendkívüli szabadsággal kezelték a legkülönfélébb mitológiák történeteit és alakjait, éppen azért, hogy önálló mítoszteremtésükhöz felhasználhassák őket. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: Hölderlin az *Egyetlen* című költeményében Krisztust Zeusz fiaként, Héraklész és Dionüszosz testvéreként említi. Novalis a *Heinrich von Ofterdingen*-ben a görög Erósz és a germán Freyát egyetlen történetben egyesíti.

A romantikus poétikában hangsúlyozottan előtérbe kerülő csodaszerűséget, transzcendentalitást Loszev a mítosz általános poétikája részeként említi. Az általános és a költői elidegenedéstől élesen elkülönített mitikus elidegenedés fogalmából vezeti le egyik fontos tételmondatát: „...a csoda az az abszolút szükségszerű dialektikus szintézis, amelyben a mitikus tudat él, és ami nélkül nem létezne mítosz sem.” Meggyőzően, az irodalomból vagy a hétköznapokból (általában a vallásos életből) vett közérthető példák sorozatával bizonyítja Loszev, hogy a *csoda* jelensége az a 'szükséges plusz', amitől egy egyszerű történetből mítosz válik. Hoffmann kapcsán említi, hogy „[a] fantasztikum, az események hihetlensége és rendkívülisége mint valami egyszerű, szemléletes, közvetlen, sőt mint valami egészen naiv dolog jelenik meg. Úgy történik meg, mintha valami szokványos és hétköznapi esemény lenne. A váratlanság, rendkívüliség és a naivan reális közvetlenség e szintézise különbözteti meg a mitikus elidegenedést a költészettől, amelyben bármi előfordulhat, csak éppen reális tárgyak mint olyanok nem.”³⁷ Ahogy kiemeli, ehhez nem kellene speciális körülmények, mint azt némely kutató gondolja, csupán a szükséges – és ez Loszev koncepciójának már említett, talán legfontosabb mondanivalója –, hogy a minket körülvevő világot mitikus világgént fogjuk fel, s a mítoszt nem másként (tudományként, metafizikaként, költészetként stb.), hanem *mítoszként*, vagyis saját jogán tárgyaljuk, értsük, értelmezzük.

A fentiek alapján érdemesnek tűnik a (kora)romantikus poétikák, mítoszmélet(ek), illetve Loszev mítoszfelfogásának közelebbi vizsgálatával foglalkozni. A legfontosabb kérdés az lehet, hogy pusztán hasonlóságról van-e szó, vagy annál többről, illetve hogy Loszev felől olvasva milyen új aspektusai tárulhatnak fel ezeknek a romantikus elméleteknek. Itt a kérdés részletesebb

---

³⁶ Idézi MELYETINSZKIJ i.m. 22-3.

³⁷ LOSZEV i.m. 85.

elemzését egyelőre megkerülve az új – megintcsak az egyszerűség kedvéért –, posztmodernnek nevezett mítoszfogalom megvalósulására térek rá. Ezzel újabb kérdés adódik, amely a fogalom létjogosultságára vonatkozik. Ráadásul speciális nézőpontot igényel mindezen kérdések vizsgálata, ha a posztkolonialitás felől közelítünk hozzájuk. A posztkoloniális elmélet lényegében arról beszél, hogy „a gyarmatosító és a gyarmatosított egyaránt valamilyen konstrukciót épített, de az építés koncepcióját bevallatlan és bevallhatatlan vágyak és törekvések vezérelték, melyek genealogikus feltárása egy posztmodern rendezetlenségű metaértelmet, vagy talán még pontosabban: egyfajta emberi-közösségi *hatalmi folyamatot* világít meg.”³⁸ A posztkoloniális elmélet tehát azokra a pontokra koncentrálnak, ahol az egyébként jólszervezettnek, gördülékenyen működőnek tűnő gyarmati társadalmak hatalmi és szexuális vágyak okozta anomáliái előbukkannak.

Ahogy bevezetőmben említettem, Salman Rushdie írásainak értelmezésekor számtalan alkalommal szembesülhetünk egy olyan, sokszor mitológiai alapozottságú műveltséganyaggal, melynek feltárása nehézségeket okozhat. Úgy vélem, hogy a korábban körvonalazott, kellőképpen tág mítoszfogalom segítségével szolgálhat ezen utalások felismeréséhez és osztályozásához. Ha nagy vonalakban áttekintjük Rushdie eddigi pályafutását, rögtön kitetszik, milyen szoros kapcsolatokat ápol a (nyugati) mitologizáló regényhagyománnyal. Első négy regénye (*Grimusz*, 2002 /*Grimus*, 1975/, *Az éjféli gyermekei*, 1987 /*Midnight's Children*, 1981/, *Szégyen*, 1989 /*Shame*, 1983/, *The Satanic Verses*, 1988 /*Sátáni versek*³⁹/) tematikáját tekintve a születés-halál-újjászületés motívumai köré szerveződnek. Közülük legismertebb és legnagyobb port kavart regényében, a *The Satanic Verses* címűben ez a hármas egység újra és újra megismétlődik, így utalva az élet-halál örökös mozgására, a remény és a reményvesztettség állandó körforgására. A mű valójában olvasható a Korán újraírásaként is. Rushdie az iszlám szent könyvét mitikus elemeire redukálta, s ezen elemeket újracsoportosítva, a tömegkultúra bizonyos jelenségeivel elegyítve alakította ki a különleges poétikájú regényt. A hindu és muszlim mítoszok felül/szétírásával többek között a fanatizmusról, a hitről és a hitetlenségről vet fel kérdéseket. Ahogy Rushdie saját regényéről beszél: a *The Satanic Verses* „a kevertséget, a tisztátalanságot ünnepli, azt az átalakulást, amely az emberi lények, kultúrák, eszmék, politikák, filmek, dalok új és váratlan kombinációiból születik. A

---

³⁸ SZAMOSI GERTRUD: *A posztkolonialitás*. In: *Helikon* 1996/4. 415. (A kiemelés tőlem – J.T.) A fogalom meghatározása-meghatározhatatlansága körüli problémás pontokról jól tájékoztat a cikk, további szakirodalmat is javasolva.

³⁹ A műveknél, ahol elérhető magyar fordítás, ott először a magyar címet közlöm, mögötte a magyar kiadás megjelenési évét, majd az eredeti kiadás címét és megjelenési évét. Magyar fordítás híján az angol cím és kiadási év után a címet magyarul is megadom.

fajok keveredésének örül, és retteg a tisztaság abszolutizmusától. A keverék, a zagyvalék, az egy kicsit ebből, egy kicsit abból révén kerül be a világba az új. Ezt a nagy lehetőséget kínálja a tömeges elvándorlás a világnak, és én megpróbáltam élni vele.⁴⁰

Életművének eddig legjelentősebb darabja minden bizonnyal *Az éjféli gyermekei* című regénye, melyért számos nemzetközi elismerésben is részesült. A bonyolult cselekményű regény a Siva-Parvati-mítosz posztmodern, a modern Indiára 'alkalmazott' újraalkotásaként is olvasható. Az elcserélt ikrek, Siva és Szalím verseng a boszorkány Parvati kegyeiért. Siva párja a mitológiában Visnu, akit itt Szalím képvisel. Viszont alakjára – monumentális orrának köszönhetően – egy másik istenség, az elefántfejű Ganésa alakja is rámásolódik, s orra ráadásul India térképévé is válik egy iskolai földrajzórán. A cselekményt erőteljesen formáló mitizáló szálak reménnyel kecsegtetnek, azonban a történelem durván felülírja az elvárásokat. Még a legnagyobb hindu istenek reinkarnációi sem boldogulhatnak a 20. századi Indiában. A mitikus hagyomány szerint Parvati Siva irányában érez vágyat, de Rushdie-nál Visnut/Szalímot választja (ne feledkezzünk meg az elcserélt gyerekek motívumáról sem!), s ez az egy kiragadott eset is kiválóan illusztrálja a posztkoloniális India ingatag helyzetét. Így aztán nem is meglepő, hogy a Siva-Parvati közötti szent egység nem is jöhet létre a regényben, *happy ending* helyett „csak” sterilizálást és gyilkosságot kap búcsúzóul az olvasó. A mítosz – talán a 20. század elején 'használatos' és népszerű funkciója (az örök emberi igazságok letéteményese) szerint – az egység megteremtésének egyik vagy inkább egyetlen lehetséges eszköze volna ebben a világban. Azonban erre már nem kerülhet sor a regény lapjain: a várva várt egység nem, de halovány reménysugárként egy új élet megszületik a mű végén, Szalím fia személyében.

A terjedelmét tekintve jóval rövidebb, L. Frank Baum klasszikus meseregényét, illetve a könyvből Judy Garland főszereplésével készült hollywoodi filmet újraíró *Wizard of Oz* (1992; *Oz, a nagy varázsló*) című írásában meghatározó gyermekkori (elsősorban filmes) élményeire reflektál. A mese(film) iránti különös vonzódásának oka, hogy mindazon témákkal foglalkozik, melyek a posztkolonialitás központi kérdései közé tartoznak, úgy mint az elvágódás, az otthontalanság, a kirekesztettség stb. Rushdie írásának egyik fő tanulsága, hogy az otthon mint olyan nem létezhet ebben a világban, kizárólag akkor, ha mi magunk teremtjük meg azt.

---

⁴⁰ SALMAN RUSHDIE: *In Good Faith*. In: UŐ.: *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981-1991*. London, Granta, 1992. 394. Idézi: KADA JÚLIA: *Salman Rushdie: Az éjféli gyermekei*. In: *Huszonöt fontos angol regény*. Szerk. KADA JÚLIA. Bp. Maecenas-Lord, 1996. 351.

A mór utolsó sóhaja /1997/ (The Moor's Last Sigh, 1995) című regényében a mitikus világlátás újra áthatja a regény egész struktúráját. A szerző azt sugallja, hogy a z i ndividuum élete csakis úgy nyerhet értelmet, ha képes magát e lhelyezni egy nagyobb társadalmi és kozmikus rendben. Ez a (világ)rend a mítosz világa lesz. Itt már teljes spektrumában bontakozik ki mindaz a kulturális háttéranyag, mellyel Rushdie dolgozik. A szüzsé szintjén találkozunk meghaló és feltámadó istenségekkel, a labirintus Thészeuszt és Ariadnét idézi képzeletünkbe, de a hindu mitológiából megjelenik Ganésa is, sőt az elbeszélő Ábrahám és Izsák történetére is utal. Ezt a szinte karneváli forgatagot írásművészetéhez szorosan tartozónak vallja Rushdie, és az indiai hagyományokra vezeti vissza: „Eclecticism, the ability to take from the world what seems fitting and to leave the rest, has always been a hallmark of the Indian tradition, and today it is at the centre of the best work being done both in the visual arts and in literature.”⁴¹ A sor folytatható utolsó, egyelőre kisebb kritikai visszhangot kiváltó regényeivel is: *Talpa alatt a föld /1999/ (The Ground Beneath Her Feet, 1999)* című „rock'n'roll-regényében” Orpheusz és Eurüdiké történetét meséli újra elsősorban a modern zenei világot téve vizsgálata tárgyává. Utolsó nagyobb lélegzetű munkája, a *Fury*⁴² (2001) pedig a z O résztész a lakjához kapcsolódó mitológiai körrel kapcsolatban vet fel a posztkoloniális diszkurzus nézőpontjából is izgalmas kérdéseket (elég csak arra utalni, hogy a regény főhőse Bombay-ben született, Cambridge-ben tanult, és a regény idejében New Yorkban él).

Az egyes művek témánk szempontjából történő bemutatása szándékosan volt szűkszavú. Mindegyik mű természetesen jóval rétegzettebb módon, akár többszörös áttétellel kapcsolódik a mitologizáló hagyományhoz (és nem csupán az itt ismertetett alakokhoz, szituációkhoz!), itt azonban csupán egyelőre a legvilágosabb mitikus szerkezetekről kívántam áttekintést, vázlatot nyújtani. Számptalan kérdés maradt megválaszolatlan, például a (posztmodern részeként tárgyalható?) posztkolonialitás és a mítosz kapcsolatának feltárása, vagy a különböző kolonizáló vágyak diktálta hatalmi stratégiáknak és összefüggéseknek a módosító/pusztító (re/dekonstruáló?) hatása az eredeti mítoszokra. Céloom elsősorban

---

⁴¹ SALMAN RUSHDIE: 'Commonwealth Literature' Does Not Exist. In: UŐ.: *Imaginary Homelands* 1992, 67. („Az eklektika, vagyis a képesség, hogy a világból kiragadjuk azt, ami megfelelőnek tűnik, és hagyjuk a többit, mindig is az indiai hagyomány 'védjegye' volt, manapság pedig a képzőművészetekben és az irodalomban egyaránt a legjobb művek meghatározója.”)

⁴² A cím többjelentésű: az 'örjöngés', 'düh', 'tombolás' (vö. latin *furor*) jelentéseken túl utal a római mitológia fúriáira is, és tőlük elválaszthatatlanul görög elődeikre, az Erinüszökre is (a főhős akárha előlük menekülne...).

annak bemutatása volt, hogy Salman Rushdie írásaiban 1. megjelenik a mítosz és a mítosza való reakció több formája (köztük általában az ironia dominál); 2. nem elegendő ennek pusztá regisztrálása, de a szövegek egyedi megalkotottságának köszönhetően a mitikus betét/keret/főtörténetek önálló mítoszfogalom alkalmazását teszik szükségessé, mely 3. véleményem szerint a korábban megfogalmazottak összegzése alapján

- a) felhasználja nemcsak a klasszikus antikvitás, de az indiai mitológiák általában ismertebb, populáris történeteinek legjavát, de nem közhelyes, hanem alkotó módon viszonyulva hozzájuk (a *The Satanic Verses* Korán-parafrázísától *Az éjjél gyermekeiben* a nagy indiai eposzok bizonyos epizódjaira adott új válaszokig);
- b) de ugyanúgy partnernek tekinti az ún. (irodalmi, művészeti, stb.) elitkultúrát is, a nyugat-európai mitologizáló regénytradíció újraélesztésével párbeszédet folytatva a 20. század fontos mítoszregényeivel (többek között például Bulgakov *A Mester és Margaritájával*⁴³);
- c) a történelem fontos erő ebben a világban, általában a mítossszal való összecsapásból a győztesen kikerülő fél (*Az éjjél gyermekei* a modern India 1947-es születésétől végigköveti az ország történetét egyetlen ember sorsában leképezve; az ő és az éjjéli gyermekek meghurcoltatásában);
- d) alkalmazza a nyugati és keleti tömegkultúra (Hollywood és Bollywood) által tömegesen termelt mítoszokat (legjobb példa erre a *Talpa alatt a föld* rocksztárokat megörökítő kerettörténete, vagy az Óz-film önálló témává emelése);
- e) önmaga is gyárt mítoszokat, legendákat, általában ironikus felhangokkal (pl. Szalím orra mint India leképezése nemcsak formájával, de annak minden mocskával együtt);
- f) ami a használat módjait illeti, abban erősen emlékeztet a (német) koraromantika mítoszhasználatára, így a koraromantika és a

---

⁴³ Vö. „A *Mester és Margarita* mítoszregény, melynek cselekményét a szerző a mítosz logikája szerint építette fel. A mítosz nem argumentál, csak közöl, és egymás mellé állít különböző cselekményeket, hősöket, helyszíneket, vagy egyszerűen csak utal ezekre, mint közismert tényekre. Az emberiség szellemi hagyománya, melyből a mítoszok keletkeztek – Golosovker és Bulgakov szerint is –, egyetemes, ezért az egyes mondakörök különböző eredetű, de azonos funkciójú elemei kölcsönösen kicserélhetők, behelyettesíthetők. Ezen elvek alapján szintetizálódhatott egy műbe a világ minden jelentős mítosza (vallása), az orosz és a világirodalom, a zene, a gyszóval: a kultúra.” KRASZTEV PÉTER i.m. 83.

posztmodern egy újabb lehetséges kapcsolódási pontja merülhet itt fel (ennek kifejtése további kutatást igényel).

A mítosz irodalomban való felhasználása a posztmodern, illetve posztkoloniális diszkurzusban egészen különleges formát ölt. A mítosz (mint elbeszélte történet) létjogosultsága kérdőjeleződik meg, amikor egy-egy regényben csupán darabokra szaggatott töredékeit olvashatjuk egy eredetileg jól megformált és átgondolt struktúrának; a történet elbeszélhetőségéről erős kételyek merülnek fel, gyakorta a mítosz és a mitikus gondolkodásra hajlamos individuüm számításait a történelem írja felül (mítosz és történelem kapcsolatának taglalása újabb hosszabb eszmefuttatást igényelne). Ez a posztmodern mítoszfelfogás – mint tapasztalhattuk – nem elitista, nincsenek szilárd határai, valószínűleg jelenleg is folyamatosan alakuló entitásként létezik. Nem rekeszt ki, sőt határozottan befogadó gesztusokat tesz – a posztkolonialitás lényegéből fakadó tulajdonsága ez. Egy olyan diszkurzusrendszer jellemzője ez, „amely a gyarmatosítás, a gyarmati ideológiák ellenében született, és tagadja azok létjogosultságát.”⁴⁴ Chris Tiffin a posztkoloniális szövegek szubverzív tevékenységét kiemelve beszél arról, hogy ezek a textusok „az európai történelem és irodalom újraértelmezésére, az irodalmi kánon megkérdőjelezésére szólítanak fel.”⁴⁵ A narrátorok mítoszhoz való viszonyulásának valószínűleg legfontosabb jellemzője, hogy a jelen pozíciójából megkérdőjelezzik a múlt (az eredeti mítosz) leírhatóságát, elbeszélhetőségét, ami természetesen kihat a jelenről szóló felfogásukra is. A múlt eltörlésével/átírásával a saját, általában töredékes narratíváik tolaodnak előtérbe. A politikai ideológiák, az irodalmi, vallási, történelmi stb. mítoszok újraírásának kulcsa valószínűleg a posztkoloniális létre vezethető vissza. És hogy hogyan látják ezt a létet azok, akik benne élnek? „Ugrálok, horkantok, nyerítek, ágaskodom, rugdosok. Kötelek, nem választok köztetek. Lasszók, pányvák, egyikötöket sem választom. Halljátok? Nem választok.”⁴⁶

---

⁴⁴ SZAMOSI GERTRUD i.m. 417.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ SALMAN RUSHDIE: *Kelet, Nyugat*. Bp. Európa, 1996. 274.

Felhasznált irodalom

- PIERRE ALBOUY *Mythes et mythologies dans la littérature française*. Paris, 1969
- ROLAND BARTHES: *Mitológiák*. Bp. Európa, 1983.
- ROLAND BARTHES: *Myth Today*. In: Uő.: *Mythologies*. New York, 1972. 109-137.
- H. DAVID BRUMBLE: *Classical Myths and Legends in the Middle Ages and Renaissance (A Dictionary of Allegorical Meanings)* London, Chicago, 1998.
- W. W. DOUGLAS: *The Meanings of „Myth” in Modern Criticism*. In: *Modern Philology*, 1953. 232-242.
- MIRCEA ELIADE: *Les mythes du monde moderne*. In: Uő.: *Mythes, rêves et mystères*. Paris, Gallimard, 1990. 21-39.
- ROBERT MATTHIAS ERDBEER: *Mythos, Begriff*. (szócikk) In: *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike: Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte*. Hrsg. von MANFRED LANDFESTER. B and 1 5/1. Stuttgart, Weimar, J. B. Metzler, 2001. 636-643.
- NORTHROP FRYE: *The Koine of Myth: Myth as a Universally Intelligible Language*. In: Uő.: *Myth and Metaphor: Selected Essays, 1974-1988*. Charlottesville, London, 1990. 3-17.
- BODO GUTHMÜLLER *Mythologie*. (szócikk) In: *Der Neue Pauly*, 2001. (adatait ld. feljebb) 611-632.
- IHAB HASSAN: *Toward a Concept of Postmodernism*. In: *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*. Columbus, 1987, 84-96.
- IMRE LÁSZLÓ: *A posztmodern: egy régi-új beszédmód*. In: *Alföld* 2003/2, 40-45.
- HANS ROBERT JAUSS: *Az irodalmi posztmodernség: (Visszapillantás egy vitatott korszakküszöbre)*. In: Uő.: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika: Irodalomelméleti tanulmányok*. Bp. Osiris, 1999. 211-235.
- KADA JÚLIA: *Salman Rushdie: Az éjféli gyermekei*. In: *Huszonöt fontos angol regény*. Szerk. KADA JÚLIA. Bp. Maecenas-Lord, 1996. 350-360.
- KERÉNYI KÁROLY: *A valláslélektan általános emberi alapjairól*. In: Uő.: *Az örök Antigoné: Vallástörténeti tanulmányok*. Bp. Paidion, 2003. 419-441..
- KERÉNYI KÁROLY: *Mi a mitológia?* In: Uő.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás: Ókortudományi tanulmányok 1918-1943*. Bp. Magvető, 1984. 352-369.
- KRASZTEV PÉTER: *Mítosz, s emmi más: Bulgakov és az orfizmus*. In: Uő.: *Mítosz, semmi más: Irodalom, film, hétköznapok Közép- és Kelet-Európában*. Bp. Seneca, 1997. 67-84.
- KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN: *Philoktétész: A mítoszértelmezések jellege*. In: Uő.: *Hagyomány és kontextus*. Bp., Universitas, 1998. 127-145.

- CLAUDE LÉVI-STRAUSS: *A mítoszok struktúrája*. In: UŐ.: *Strukturális antropológia I.* Bp. Osiris, 2001.164-183. BRUCE LINCOLN: *Theorizing Myth: Narrative, Ideology and Scholarship*. Chicago & London, 1999.
- ALEKSZEJ LOSZEV: *A mítosz dialektikája*. Bp. Európa, 2000.
- JEAN-FRANÇOIS LYOTARD: *A posztmodern állapot*. In: *A posztmodern állapot*. JÜRGEN HABERMAS, JEAN-FRANÇOIS LYOTARD, RICHARD RORTY tanulmányai. Bp. Századvég, 1993. 7-145.
- MARTONYI ÉVA: *A mítoszkritika kialakulása Franciaországban*. In: *A komparatiztika kézikönyve: Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba*. Szerk. FRIED ISTVÁN. Szeged, 1987. 118-147.
- BRIAN MCHALE: *Postmodernist Fiction*. London, New York, 1987.
- POSZLER GYÖRGY: *A regény válaszútjai: Műfaji változatok a XIX. század második felében*. Bp. Tankönyvkiadó, 1987.
- JANE DAVIDSON REID (ed.): *The Oxford Guide to Classical Mythology in the Arts, 1300-1990s*. New York, Oxford, 1993.
- CARLOS RINCÓN: *Borges és García Márquez avagy: a posztmodern periférikus centruma*. In: *A magyar irodalmi posztmodernség*. Szerk. SZIRÁK PÉTER. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. 85-98.
- SALMAN RUSHDIE: *Grímusz: Mese az örök életről és az örök halálról*. Bp. Ulpius Ház, 2002.
- SALMAN RUSHDIE: *Talpa alatt a föld*. Bp. Európa, 1999.
- SALMAN RUSHDIE: *Az éjféli gyermekei*. Bp. Európa, 1987.
- SALMAN RUSHDIE: *A mór utolsó sóhaja*. Bp. Európa, 1997.
- SALMAN RUSHDIE: *Szégyen*. Bp. Európa, 1989.
- SALMAN RUSHDIE: *Kelet, Nyugat*. Bp. Európa, 1996.
- SALMAN RUSHDIE: *In Good Faith*. In: UŐ.: *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981-1991*. London, Granta, 1992. 393-414.
- SALMAN RUSHDIE: *'Commonwealth Literature' Does Not Exist*. In: UŐ.: *Imaginary Homelands 1992*, 61-70.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *Modern és posztmodern: ellentmondás vagy összhang*. In: UŐ.: *„Minta a szőnyegen”: A műértelmezés esélyei*. Bp. 1995.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *Mítosz és történetmondás*. In: UŐ.: *„A regény, amint írja önmagát”: Elbeszélő művek vizsgálata*. Bp. Korona Nova, 1998. 28-45.
- SZIRÁK PÉTER: *A másolat-lét mesterkedései: Megjegyzések a posztmodern elbeszélő prózáról*. In: *Alföld* 2003/2, 58-68.
- JEAN TULARD: *Napoléon ou Le mythe de sauveur*. Paris, 1977. Magyarul UŐ.: *Napóleon*. Bp. Osiris, 1997.
- SZAMOSI GERTRUD: *A posztkolonialitás*. In: *Helikon* 1996/4. 415-429.